

*Пометун О.,
докторка педагогічних наук, професорка,
наукова співробітниця відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ – НАЙВАЖЛИВІШЕ ЗАВДАННЯ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Карта України етнічно і політично різнобарвна. Це нормальне й навіть цивілізаційно позитивне явище, але за умови, що суспільство об'єднане системою базових цінностей та ідентичністю громадян. Проте є передчасним стверджувати, що сьогодні українська національна ідентичність є домінуючою в усіх регіонах країни. Неоднорідність суспільства за ідентифікаційними ознаками зумовлює потребу формування в масштабах усієї держави, як мінімум, двох базових складників повноцінної української ідентичності: відчуття власної належності до спільноти української політичної нації і спільноти громадян держави (я – українець, я – громадянин) та відчуття колективної належності і суб'єктності (ми – українці, ми – громадяни). Такі завдання ставить перед освітою і новий Закон України 2023 р. «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [3].

Формування ідентичності, як і будь якого складного особистісного утворення, відбувається протягом життя і під впливом різних чинників. Проте очевидно, що значний вплив на ці процеси здійснює освіта, насамперед історична і громадянська. Недарма ще у 2014 році серед перших заходів окупаційної влади на Донбасі було урочисте спалення українських підручників з історії та літератури і перехід до російських навчальних програм. Те саме ми побачили і під час короткого перебування російських загарбників на нещодавно звільнених територіях України, куди навіть спеціально завозили вчителів і підручники з рф.

Розглянемо роль освіти у формуванні національної ідентичності детальніше. Цей процес починається з раннього дитинства: з відчуття власної оселі, українських родинних традицій, національних свят, в яких дитина бере

участь, й проявляється як загальне відчуття власної належності до чогось більшого, ніж родина чи місто, село, де мешкаєш. Це так звана підсвідома національна ідентичність, початковий етап її подальшого розвитку. У її формуванні велика роль належить як родині, так і зовнішнім маркерам українства, які мають оточувати дитину: національним символам, мові, кольорам, одягу, пам'яткам історії нації, культурі, музиці тощо. Це відчуття нації як згуртованого цілого, представленого відмінними від інших народів традиціями, культурою та мовою, що асоціюється з патріотизмом, вірністю та відданістю своїй країні.

Проте коли дитина дорослішає, вона має зробити для себе нові усвідомлені особисті вибори, зокрема, щодо ідентичності, усвідомити себе як представника української політичної нації, громадянина демократичної правової держави, з якими він чи вона пов'язані й спільною соціальною пам'яттю, й системою цінностей і смислів. Саме на розвиток свідомої власної ідентичності, переконаності у власній спільності з іншими представниками нації й держави, у необхідності захищати і працювати заради цієї спільності й працює система освіти, зокрема, її історична й громадянська галузь. Повноцінна ідентичність формується і зміцнюється в особистості свідомо і пов'язана з її переконаннями, ціннісними орієнтаціями. Вона висловлюється людиною як особиста позиція і підтримується її діями, тому діяльнісний компонент обов'язково має бути сформований у навчанні, хоча би на рівні мови, мовлення і поведінки учня. Це динамічне утворення, що конструюється особистістю в ході порівняння з іншими, перегляду цінностей, наповнюваності смислами, пошуку свого місця в соціальному середовищі [2].

Рік повномасштабної агресії продемонстрував, наскільки важливою є історія як шкільний предмет і як підґрунтя історичної культури всього суспільства, адже саме трактування історії України стало важливим складником інформаційної війни, розгорнутої російською федерацією. За цих умов стала очевидною необхідність оновлення змісту і методики навчання історії. Водночас

визначились і проблеми такого оновлення, над якими потрібно працювати прямо зараз.

Почнемо з того, що війна обумовила потребу в перегляді змісту історичної освіти з метою видалення російських наративів. Ця робота досить планомірно проводиться всі роки незалежності, але лише сьогодні маємо остаточно видалити з програми деякі ілюзорні уявлення, що зберігались як залишки історії «братнього народу» і нарешті зацентувати на тому, що росія протягом всієї своєї історії проводила по відношенню до України політику культурного і мовного знищення, деідентифікації. Тому власне у тих явищах, які сьогодні називаємо «русскій мір» і «рашизм» для української історії нема нічого нового. Якісне оновлення шкільних програм з історії у 2022 р. відбулося з урахуванням нових історіографічних напрацювань. Запропоновані зміни і доповнення мають на меті увиразнити наскрізні лінії з минулого, які дають змогу пояснити сучасні події. Частина змін у навчальних програмах спрямована на розширення просторових контекстів української історії, створення додаткових можливостей для аналогій і порівнянь. Наприклад, в оновлених програмах пропонується погляд на СРСР як на державу імперського типу. Також програми орієнтують на вивчення не тільки інструментів насильства, якого в ХХ столітті зазнавали українці, а й опору йому. Суттєві зміни пропонуються в частині найновішої історії, насамперед подій, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації проти України, із поясненням понять «русскій мір», «рашизм», «політика російщення», «колабораціонізм» [1].

Сьогодні очевидно є й необхідність розстановки нових акцентів у змісті програм з історії, наприклад, усвідомлення ролі Революції Гідності в новітній історії України, посилення уваги до ЄС та НАТО як інституцій, вступу до яких прагне наша держава; поява нових героїв України та ін. Ці зміни вже частково внесені в програми з історії у 2022 р., проте тепер все це має з'явитись у підручниках і свідомості вчителів.

Зазначимо також, що запропоноване оновлення програм не торкнулось методології викладу історичного знання. Наприклад, важливим аспектом

розбудови історичного змісту залишається розвиток національного консолідуючого міфу – власного бачення етнічної історії, власного героїчного минулого України. У зв'язку з тим важливим є співвідношення національного міфу і розвиток толерантності. Бо треба розуміти, що національна історія часто породжує не лише національні почуття, а й протиставлення «ми» і «вони», причому не лише назовні, а й усередині країни, тоді як спасіння України в єднанні. Існує і небезпека звеличення власної нації на противагу іншим, що звісно не принесе гарних результатів у міжнародних стосунках.

Окрім переліченого, проблемою «шкільної історії» є інформаційний простір, насамперед, інтернет-видання, блоги і соціальні мережі, де сьогодні перебуває кожен учень. У цьому просторі, з одного боку, розповсюджуються ворожі фальсифікації історії, а з іншого – відбувається примитивізація і викривлення історії на сайтах на кшталт: «Вся історія України за 10 хвилин».

Все це вимагає продовження кропіткої роботи над вдосконаленням змісту шкільної історичної освіти.

Зазначимо також, що, маючи на меті формування національної та громадянської ідентичності учнів/учениць засобами історії, не можна обмежитись лише змінами у навчальному змісті. Такі зміни не знижують важливості завдання забезпечити на уроках формування в учнів емоційно-ціннісного складника ідентичності: почуття гордості і причетності до героїчних минулих та сучасних подій та усвідомлення історичної відповідальності за події в суспільстві й державі, поваги до національних символів та святинь культурно-історичних цінностей суспільства та держави, гордості за приналежність до свого народу. Все це потребує методичного опрацювання і відповідних рекомендацій для вчителів, так само як і забезпечення розвитку операційно-діяльнісного складника ідентичності учнів.

Свідома ідентичність, свідома громадянська позиція народжуються лише, коли дитина має можливість вільного висловлювання, захисту власної позиції і переконань, безпосередньої участі у житті громади, держави. Свідома національна ідентичність формується, якщо історичні знання приходять до неї у

процесі самостійної роботи з джерелами, дослідження, наприклад, локальної чи усної історії чи проектною роботи. Головним у цьому підході є діяльність учня у навчанні: участь у дискусіях і обговореннях на уроці, робота у парах і групах, формулювання власних висновків, оцінок і ідей, розвиток уміння осмислювати інформацію з різних джерел, вирішувати практичні завдання, виконувати навчальні проекти тощо. Така діяльність на відповідному історичному змісті дозволяє індивіду зробити власний вибір щодо приналежності до соціальної групи. Для цього він/вона повинні визначити цінності, властиві цій групі, і головне – прийняти рішення, чи готові вони їх дотримуватись.

Вказівки і рекомендації для вчителів щодо організації такої діяльності мають вміщуватись як у підручниках з історії, так і навчальних і методичних посібниках для різних класів. А оскільки в умовах багатопредметності, безпрецедентного скорочення навчальних годин на вивчення історії і перевантаження учнів розв'язання цих завдань неможливо в рамках одного предмета, то вихід полягає тільки в інтеграції і не лише внутрігалузевої, але і міжгалузевої, що, у свою чергу, вимагає подолання предметного і галузевого шовінізму.

На нашу думку, це далеко не повний перелік проблем, які має вирішувати історична освіта в школі на шляху до виконання завдань щодо ідентичності учнів і над розв'язанням яких мають працювати сьогодні як вчені, так і педагогіки-практики.

Література:

1. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> 9
2. Кісла Г. Ідентичність в українському суспільстві: модерністські зміни. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 79. С. 363-366. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_79_112
3. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834>